

BİBLİYOGRAFYA :

Sadrüşşehid, *Şerhu Edebi'l-kâfi* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdad 1397/1977, neşredenin girişi, I, 25-56; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (nşr. İhsan Abbas – Şükrî Faysal), Wiesbaden 1401-1402/1981-82, XXII, 510; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 434-435; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, II, 649-650; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 268-269; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdad 1962, s. 46; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 277; *Keşfü'z-zunûn*, I, 46; II, 1169, 1224, 1228, 1998; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 149; Brockelmann, *GAL*, I, 461-462; *Suppl.*, I, 639-640; R. Sellheim, *Materialien zur Arabischen Literaturgeschichte*, Stuttgart 1987, II, 19-20; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 46; O. Pritsak, "Âl-i Burhân", *Isl.*, XXX/1 (1952), s. 81-96; C. E. Bosworth, "Âl-e Borhân", *Elr.*, I, 753-754; "Âl-i Burhân", *DMBİ*, I, 606-608; Ali Öngül, "Burhan Ailesi", *DİA*, VI, 432-433.



AHMET ÖZEL

SADRÜŞŞERİA

(صدر الشريعة)

Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillah b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 747/1346)

Hanefî fakihî ve kelâm âlimi.

Buhara'da pek çok âlim yetiştiren bir aileye mensuptur. Bazı modern çalışmalarda muhtemelen yaşadığı coğrafya dikkate alınarak Türk asıllı olduğu ifade edilmişse de kaynaklarda verilen nesep silsilesi soyunun sahâbeden Ubâde b. Sâmî el-Ensârî'ye dayandığını göstermekte ve bu sebeple Ubâdî, bu sahâbînin torunu Mahbûb b. Velîd'den dolayı Mahbûbî nisbeleriyle anılmaktadır. Hâce Muhammed Pârsâ da soyunun baba tarafından Mahbûb'a, anne tarafından Hz. Ömer'e dayandığını belirtir ve annesinin babasının büyük bir ulemâ ailesinden geldiğini gösteren şeceresini nakleder (*ed-Dir'ıyye*, V/18-19 [2002], s. 148). Büyük dedelerinden Cemâleddin Ubeydullah b. İbrâhim el-Mahbûbî (ö. 630/1233), Ebû Hanîfe es-Sânî diye tanınan ve döneminde Hanefîler'in lideri konumunda olan bir âlimdi. Cemâleddin el-Mahbûbî'nin oğlu Şemseddin Ahmed bir eserinde Hanefî âlimi Şemsüleimme el-Halvânî'yi "dedem" diye anmaktaysa da (*Kitâbü'l-Furûk*, vr. 75^a) Mahbûbî ailesinin nesep silsilesiyle Halvânî'nin nesep silsilesi örtüşmemektedir. Sadrüşşerîa'nın hem baba hem anne tarafından dedelerinin babası da Sadrüşşerîa diye tanındığı için büyük dedesinin lakabına "Ekber" ve "Evvel", kendisinininkine "Asgar" ve "Sânî" sıfatları eklenmiştir.

Sadrüşşerîa'nın dedesi ve Cemâleddin el-Mahbûbî'ye kadar olan nesep silsilesiyle ilgili olarak hem klasik kaynaklarda hem modern çalışmalarda birçok karışıklık göze çarpmaktadır. Sadrüşşerîa, *Şerhu'l-Vikâye* ve *en-Nukâye* adlı eserlerinde dedesine kadar nesebini verirken baba tarafından dedesini Tâcüşşerîa şeklinde zikrettikten sonra (ayrıca bk. *Ta'dilü'l-ʿulûm*, vr. 1^b; *et-Tavzîh*, I, 19) dedesine ait olduğunu belirttiği, kendisinin şerh ve ihtisar ettiği *Vikâyetü'r-rivâye*'nin müellifini Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa diye kaydetmiştir. Bu bilgiden Burhânüşşerîa'nın anne tarafından dedesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Fasîh-i Hâfî, Kuhistânî, Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, Temîmî ve Kadızâde gibi müellifler bunu açıkça belirtmekte ve Tâcüşşerîa'nın isminin Ömer, Burhânüşşerîa'nın isminin Mahmûd olduğunu ifade ederek her ikisinin de babasını Sadrüşşerîa (el-Evvel) olarak vermektedir (*Mücmel-i Fasîhi*, III, 17, 42, 73; *Câmî'u'r-rumûz*, I, 9-10; *Ketâ'ib*, vr. 213^a, 257^{a-b}; *Tabakâtü's-seniyye*, IV, 429). *Şerhu'l-Vikâye* yazmalarından birinin sonunda yer alan "Nesebnâme-i Sadrüşşerîa" da onun nesep silsilesini iki yönden Sadrüşşerîa el-Evvel'e bu şekilde bağlamaktadır (İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 321, vr. 125^a). Dedesi *Nihâyetü'l-kifâye* müellifi Ebû Abdullah Tâcüşşerîa da eserinin "Kitâbü'l-Eymân" bölümünün sonunda kendi adını Ebû Abdullah Ömer b. Sadrüşşerîa diye kaydetmektedir (vr. 244^b). Dolayısıyla baba ve anne tarafından dedeleri kardeş olup Sadrüşşerîa el-Evvel'in oğullarından Tâcüşşerîa Ömer'in oğlu ile diğer oğlu Burhânüşşerîa Mahmûd'un kızı birbiriyle evlenmiş ve bu evlilikten doğan Mes'ûd, Sadrüşşerîa es-Sânî'nin babası olmuştur. Ancak bunun farkında olmayan bazı müellifler iki şahsı aynı şahıs gibi göstermişlerdir. Nitekim Kemalpaşazâde, *Vikâye* ve *en-Nukâye*'nin mukaddimelerinde bu farklılığa dikkat etmeksizin *el-İslâh ve'l-izâh* adlı eserinde *Vikâye* müellifini sık sık Tâcüşşerîa diye anar. Kadızâde Ahmed Şemseddin, Kemalpaşazâde'nin bu yanlışını bir gaflet olarak niteleyip dedelerle ilgili yuvarıda geçen açıklamayı yapar ve bazı kitaplarda bu şekilde kaydedilmesi bir yana bizzat eserin dibâcesinden bunun anlaşılabileceğini söyler (*Hâşiye*, vr. 32^a). Taşköprizâde de *Vikâye* ile *Nihâyetü'l-kifâye*'yi aynı müellife ait göstererek ismini Mahmûd b. Ubeydullah b. Mahmûd el-Mahbûbî diye zikreder. Bir başka yerde ise

Vikâye'yi Tâcüşşerîa'ya ait gösterir ve onu kızı tarafından torunu Sadrüşşerîa'nın şerh ve ihtisar ettiğini belirtir (*Miftâhu's-sa'âde*, II, 267, 282).

Sadrüşşerîa el-Evvel'in ismi ve Cemâleddin el-Mahbûbî'ye kadar olan nesep silsilesinde yer alan kişiler hakkında da kaynaklarda çelişkili ifadeler yer almaktadır. Hâce Muhammed Pârsâ, bu zatın nesebini diğer kaynaklardan farklı olarak Ubeydullah b. Mahmûd b. Muhammed b. Muhammed b. İmâm Cemâleddin el-Mahbûbî şeklinde kaydeder (*ed-Dir'ıyye*, V/18-19 [2002], s. 145). Fasîh-i Hâfî, Kuhistânî, Kefevî, Temîmî gibi müellifler de Sadrüşşerîa el-Evvel'in adını Ubeydullah b. Mahmûd şeklinde gösterir. Ancak Kuhistânî ve Temîmî, Mahmûd'dan sonraki ismi Muhammed olarak verirken Kefevî silsilenin devamını Ahmed b. Ubeydullah b. İbrâhim el-Mahbûbî diye göstermekte ve bu zatın torunu *Vikâyetü'r-rivâye* sahibi Burhânüşşerîa Mahmûd'un kendisinden fıkıh öğrendiğini belirtmektedir (*Ketâ'ib*, vr. 213^a, 233^b, 257^a). Kefevî Ahmed b. Ubeydullah'ın *Telkîhu'l-ʿuqûl ve teşhîzü'l-fuhûl fi furûk*'i-menkûl veya *Kitâbü'l-Furûk* adıyla bilinen eserini de *Kitâbü'l-Furûk* adıyla Cemâleddin el-Mahbûbî'ye, *Telkîhu'l-ʿuqûl fi'l-furûk* adıyla Şemseddin Ahmed'e nisbet eder, bk. *a.g.e.*, vr. 213^b, 233^b). Pârsâ'nın verdiği nesep silsilesine göre *Telkîhu'l-ʿuqûl* müellifi Ahmed b. Ubeydullah b. İbrâhim el-Mahbûbî aynı aileden olmakla birlikte Sadrüşşerîa'nın nesep silsilesinde doğrudan yer almamakta, Sadrüşşerîa'nın nesebi Cemâleddin el-Mahbûbî'nin diğer oğlu Muhammed'e dayanmaktadır. Bununla birlikte Kâtib Çelebi bir yerde Sadrüşşerîa el-Evvel'in *Telkîhu'l-ʿuqûl* sahibi Ahmed b. Ubeydullah el-Mahbûbî, bir başka yerde ise Burhânüşşerîa Mahmûd'un babası Ubeydullah olduğunu ifade etmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 481; II, 2020; krş. Leknevî, s. 25).

Hayatı Moğol istilâsının hüküm sürdüğü bir döneme rastlayan Sadrüşşerîa'nın memleketi Buhara 671'de (1273) İlhanlılar tarafından işgal edilerek şehir ve halkı tamamen imha edildi ve bir müddet burada insan yaşamadı. Dedesi Tâcüşşerîa'nın *Nihâyetü'l-kifâye*'nin mukaddimesinde kısaca tasvir ettiği bu olaydan sonra 675 yılı başlarında (Haziran 1276; Fasîh-i Hâfî yanlışlıkla 673 yılı diyor) Sadrüşşerîa'nın anne ve baba tarafından dedeleri olan iki kardeş Tâcüşşerîa ve Burhânüşşerîa Moğol istilâsından kaçıp Kutluğhanlılar'ın hüküm sürdüğü Kirman'a sığındılar. Hükümdar Kutluğ Türkân'ın ihsan ve

iltifatına mazhar olup Kutbiyye Medrese-si'ne müderris tayin edilen bu iki zat Kirman'da vefat etti (Fasîh-i Hâfî, II, 343-344). Muhtemelen Sadrüşşerîa da küçük yaşta onlarla birlikte buraya geldi. Her ne kadar kaynaklarda Kirman'da bulunduğu dair bir kayıt yer almazsa da himayesinde yetiştiği ifade edilen anne tarafından dedesi Burhânüşşerîa'dan eserlerinde "hocam", 672-698 (1273-1299) yılları arasında Kirman'da ikamet eden ve kendisine yetiştiğini belirttiği Selâhaddin Hasan el-Bulgârî'yi de "şeyhimiz" diye anması onun çocukluk ve gençlik yıllarını burada geçirdiğini düşündürmektedir (*Ta'dilü'l-ʿulûm*, vr. 130^b, 138^b). Kirman'a gelmeden önce üç yıl Buhara'da kalmış olan Bulgârî ile orada görüşmüş olması muhtemelse de anne ve babasının -belki bu istilâ sırasında öldürülmüş olmaları dolayısıyla- Buhara'da medfun olmaları ve çocukluğundan itibaren dedesinin himayesinde büyüyerek ondan eğitim aldığı (Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, vr. 277^a), hatta dedesinin *Vikâyetü'r-rivâye* adlı eserini kendisinin ezberlemesi için telif ettiği göz önüne alındığında ilk ihtimal daha güçlü görünmektedir. Muhammed b. Mübârekşah el-Mantıkî'nin kendisinden Herat'ta öğrenim gördüğüne dair rivayetle İbn Battûta'nın 733 (1333) yılında Buhara'ya uğradığında Herat'tan yeni dönen Sadrüşşerîa ile buluştuğunu söylemesinden muhtemelen dedesinin vefatından sonra Herat'a geçtiği ve daha sonra memleketine yerleştiği, günümüze intikal eden eserlerinin ferâğ kayıtlarındaki bilgilerden hareketle ömrünün sonlarına kadar burada ders verip eser telif etmekle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Sadrüşşerîa, son eseri *Şerhu Ta'dilü'l-ʿulûm*'u tamamladıktan yaklaşık iki buçuk ay sonra 747 Cemâziyelâhir ayı sonlarında (Ekim 1346 ortaları) Buhara'da vefat etti (Fasîh-i Hâfî, III, 73). Ali el-Kârî ölüm tarihini "680 (1281) küsur" olarak gösterirse de (*Fethu bâbi'l-'inâye*, I, 34) Leknevî bunun müstensih hatası olabileceğini belirtir. Kâtib Çelebi de *Keşfü'z-zunûn*'da vefat tarihini muhtelif yerlerde 745 (1344), 747 ve 750 olarak vermiştir. Kefevî'nin belirttiğine göre Sadrüşşerîa, anne ve babası, çocukları ve ebeveyninin dedeleri Buhara'da Şer'âbâd Kabristanı'nda, baba tarafından dedesi Tâcüşşerîa ve anne tarafından dedesi Burhânüşşerîa Kirman'da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir (*Ke-tâ'ib*, vr. 277^a).

Sadrüşşerîa fıkıh usulü, fıkıh, kelâm, tefsir, hadis gibi ilimler yanında belâgat, fel-

sefe, astronomi ve tabiat bilimlerinde geniş bilgi birikimine sahipti. Eserleri ve düşünceleriyle etkisini günümüze kadar sürdürmüş, kendisinden çağdaşları ve daha sonraki birçok âlim tarafından övgüyle söz edilmiştir. Teftâzânî kendisini eleştirmek üzere yazdığı *et-Telvîh* mukaddimesinde onun için "muhakkik imam, büyük müdekkik âlim, hidayet sancağı, dirâyet âlimi, akıl ve nakil terazisinin dili, fıkıh ve usul ilimlerinin dallarını ayırtıran" sıfatlarını kullanır. Devletşah ise öğrencilerinden Şemseddin et-Tabesî'nin biyografisinde Sadrüşşerîa'dan "sultânü'l-ulemâ" diye söz eder; onu devrin ileri gelenlerinden ve büyük âlimlerinden, Buhara'nın önemli şahsiyetlerinden biri olarak anar (*Tezkire*, s. 161-163).

Eserlerinde önceki bilgi birikimini nakletmekle yetinmeyip eleştirel bir üslup kullanarak kendi görüşlerini öne çıkarmaya ve yeni bakış açısı getirdiği konuları belirtmeye ayrı bir önem veren Sadrüşşerîa bu yönüyle çağdaşlarının takdirini kazanmıştır (bu konuda bir örnek için bk. MUHAMMED b. MÜBÂREKŞAH). Sadrüşşerîa önceki âlimleri eleştirmekle kalmamış, çağdaşı bazı âlimlerle de uzun süren tartışmalara girmiştir. İmanın tasdikten ibaret olamayacağını, imanın geçerliliği için ayrıca teslimin şart olduğunu ileri sürüp bu görüşü kabul etmeyenleri tekfir eden ve kendisine uyanlarla Herat'ta bir iç karışıklığa yol açması sebebiyle 737 (1337) yılında öldürülen, Pîr-i Teslîm diye meşhur İmam Nizâmeddin Herevî ile yaptığı tartışma bunlardandır (*Ta'dilü'l-ʿulûm*, vr. 141^a; Teftâzânî, I, 411; Hândmîr, III, 384).

Haneffî-Mâtürîdî ekolünün önde gelen temsilcilerinden olan Sadrüşşerîa, kelâm ve usul konularındaki yeni yaklaşımlarını açıklayıp savunurken iktibas ve referanslara geniş yer veren geleneksel anlatım yerine mantık, felsefe ve kelâm ilimlerinin dilini öne çıkaran Fahreddin er-Râzî ekolünün yöntemini kullanmıştır. Kelâm tartışmalarında eleştirilerini özellikle felâsife ile Mu'tezilî ve Eş'arî düşünceye yönelir; bu ekollerin isimlerini açıkça kullanırken kendi ekolünün önderlerini "meşâyihunâ, ulemâunâ, ashâbünâ" gibi ifadelerle anar. *et-Tavzîh*'te (I, 339) "şeyh imam" unvanıyla zikrettiği bir yer istisna edilirse Mâtürîdî'yi pek anmaz, fakat eserlerinde onun düşüncelerini müdafaa eder. *et-Tavzîh*'te hüsün-kubuh konusunda Mâtürîdî anlayışını dört mukaddime ile temellendirerek savunurken Eş'arî'yi ağır şekilde tenkit eder. Teftâzânî tarafından geniş biçimde ele alınıp eleştirilen bu orijinal bö-

lüm üzerine müstakil bir literatür oluşmuştur. Yaklaşık bir asır sonra Fâtih Sultan Mehmed, kendi huzurunda bu iki düşünürün konuyla ilgili görüşlerinin ele alındığı ve Alâeddin Ali el-Arabî, Hatibzâde Muhyiddin Efendi, Hacıhasanzâde Efendi, Molla Lutfî, Molla Abdülkerim, Hasan b. Abdüssamed-i Samsunî, Kestelî gibi dönemin önde gelen âlimlerinin iştirak ettiği bir toplantı düzenlemiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 498-499).

Sadrüşşerîa akli delillerin hakka ulaştır-mada yetersiz kaldığını, vicdanın bu hususta akli delillerden daha güçlü olduğunu savunur (*Ta'dilü'l-ʿulûm*, vr. 130^b); özellikle Allah'ın zâtî ve sıfatları, varlığın başlangıcı ve âhiret konularında salt akla güvenilemeyeceğini ifade eder; bu tür meseleleri İslâmî esaslar çerçevesinde ele alan kelâm ilminin peygamberlerin tembihleri doğrultusunda bunlara akli deliller göstermek suretiyle ortaya çıktığını vurgular (*a.g.e.*, vr. 1^b). Bu bakımdan *Ta'dilü'l-ʿulûm*'un kelâm bölümünü, bütün kelâm konularına zımnen işaret ettiğini söylediği Fâtîha süresinin tertibine göre yedi alt başlıkta ele alması ve bu ilmi bu sûreden çıkardığını ifade etmesi oldukça manidardır.

Tasavvufa ve mutasavvıflara karşı muhabbeti bulunduğu anlaşılan Sadrüşşerîa'nın *Ta'dilü'l-ʿulûm* adlı eserinin kelâm bölümünün sonlarındaki tasavvufa dair kısım (makâmâtü'l-ârifin) kendisinin bu alanın literatürüne ve kavramlarına derin vukufunu göstermektedir. Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf*, Necmeddin-i Kübrâ'nın *Fevâ'ihu'l-cemâl* ve Sühreverdî'nin *ʿAvârifü'l-ma'ârif*i temel kaynakları arasındadır. Ancak, "Sâlihleri (sûfileri) severim, fakat onlardan değilim" diyerek sâlihlerden olmayı nasip etmesi için Allah'a dua eden Sadrüşşerîa bölümün sonunda burada anlatıklarını taliplere rehberlik için anlattığını ve kendisinin bunları yapmadığını söyler. Ayrıca Mevlânâ'nın hocası Şems-i Tebrîzî'den hırka giyen Sühreverdîye tarikatının önde gelenlerinden Selâhaddin Hasan el-Bulgârî hakkında "şeyhimiz" ifadesini kullanarak hem onun hem müridlerinden bir arkadaşının birer keşfine yer verir ve şeyhin sürekli okuduğu bir duayı kaydederek (*Ta'dilü'l-ʿulûm*, vr. 130^b, 157^b, 159^a). M. Murad Remzî, bu kayıtlara dayanarak Sadrüşşerîa'nın Bulgârî'nin müridlerinden olduğu sonucuna ulaşır (*Telfîku'l-aḥbâr*, I, 329). Velînin nebîden üstün olamayacağını savunan Sadrüşşerîa vahdet-i vücûd (vücûd-i mutlak) anlayışını şiddetle reddeder ve bu anlayışı müdafaa için yazılmış bir risâ-

leye reddiye olarak müstakil bir risâle kaleme aldığını söyler (*Ta'dilü'l-ʿulûm*, vr. 85^a, 133^a). Veliyyüddin Cârullah Efendi, bu açıklamanın kenarına düştüğü bir notta kendisinin görmediği bu eserin muhtevasını esas alarak Alâeddin Muhammed el-Buhârî'nin 834 (1431) yılında Kahire'de *el-Fâdıha* (*Fâdıhâtü'l-mülhidin ve nâshiha-tü'l-muvahhidin*) adlı eserini telif ettiğini kaydederse de söz konusu eserde Sadrüşşerîa'dan söz edilmediği gibi eserin Dimaşk'ta yazıldığı açıkça belirtilmiştir.

Bazı tarihî kayıtlardan Sadrüşşerîa'nın şairlik yönünün de bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim aruzla ilgili bir eserinin başındaki takdim yazısında "zübde'tü's-suarâ" unvanıyla anılmaktadır (*Der Teşârif-i 'İl-i Müfrede ve Mürekkebe der 'İlm-i 'Arûz*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 987, vr. 10^a). Devletşâh da onun şairlikte emsalsiz olduğunu söyleyerek Farsça bir kasidesinin altı beyitlik kısmı ile öğrencisi Tabesî'nin bu kasideye yazdığı nazireyi, ayrıca kendisinin bir kıtasını kaydeder (*Tezkire*, s. 161-163). Ancak Sadrüşşerîa'ya ait bir divan bilinmemektedir.

Sadrüşşerîa, özellikle *Şerhu'l-Vikâye* adlı kitabı ile *et-Tenkih* ve buna yazdığı *et-Tavzih* adlı eserleri yanında Teftâzânî'nin bu şerh için kaleme aldığı *et-Telvih* adlı hâşiye ile kendinden sonraki ilim çevreleri üzerinde daima etkili olmuş bir âlimdir. Bu eserler özellikle Osmanlı medreselerinde okutulan temel metinler haline gelmiş ve bir dönem Semâniye medreselerine müderris olacak âlimlerin imtihan edildiği metinler arasında yer almıştır. Osmanlı sultanlarından II. Bayezid'in *Şerhu'l-Vikâye*'ye özel bir ilgi gösterdiği ve devrin âlimlerinden Hatibzâde Muhyiddin Efendi'ye bir hâşiye yazmasını emrettiği, eserin yazımına başlanıldığı, ancak tamamlanamadığı bilinmektedir (Taşkoprîzâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 150). Bu eserlerin Osmanlı ilim hayatı üzerindeki derin etkileri gerek üzerlerine yazılan şerh ve hâşiyelerde, gerekse ihtiva ettikleri bazı konuların âlimler arasında tartışmalara sebep olmasında kendini göstermektedir. Bu eserler halen İslâm dünyasındaki pek çok yüksek öğretim kurumunda ders kitabı olarak okutulmaktadır. Öte yandan Ebû Tâhir Hâfızüddin Muhammed b. Muhammed et-Tâhirî, Şemseddin et-Tabesî ve Muhammed b. Mübârekşâh el-Mantıkî gibi âlimlere hocalık yapan Sadrüşşerîa'nın öğrencileri aracılığı ile Osmanlı âlimlerinin yetişmesine katkı sağladığı bilinmektedir. Muhammed b. Mübârekşâh el-Mantıkî, Mısır'da iken hem Osmanlı âlimlerinden Şeyh Bed-

reddin Simâvî ve Hacı Paşa'ya hem de Osmanlı ilim muhitinde derin etkileri bulunan Seyyid Şerîf el-Cürcânî'ye hocalık yapmıştır. Hâfızüddin et-Tâhirî de Muhammed Pârsâ'nın hocası olmuş, ondan da Osmanlı âlimlerinden Molla İlyâs b. Yahyâ Buhara'da öğrenim görmüştür.

Eserleri. 1. *Tenkihü'l-uşûl**. Fahrülislâm el-Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüşûl* adlı eseri esas alınarak hazırlanan kitapta Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahşûl*'ü ile İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtaşar*'ındaki konuların özeti verilmiş ve bir bakıma Hanefî ve mütekellimin metotları mezc edilmiştir. Müellif daha sonra bu eserini *et-Tavzih fi halli gâvâmizi't-Tenkih* adıyla şerhederek birçok konuda kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Kendisinden sonraki usul düşüncesini derinden etkileyen bu çalışma medreselerin temel kitapları arasında yer almış, üzerine birçok şerh, hâşiye ve ta'lik yazılmıştır. Bunların en meşhuru Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *et-Telvih ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkih*'idir. *Tenkihü'l-uşûl* müellifin şerhi ve Teftâzânî'nin hâşiyesiyle birlikte birçok defa basılmıştır (Kalküta 1245, 1278, 1309; Delhi 1267 [taşbaskı]; Leknev 1281, 1287; İstanbul 1282/1865, 1283, 1304, 1310; Kazan 1301/1883, 1311, 1902; Kahire 1327, 1377/1957; Beyrut 1980, 1996; nşr. Muhammed Adnân Dervîş, Beyrut 1419/1998; Kûittah [Quetta] 1398/1978, *Hâşiyetü't-Tevsih* ile birlikte). **2. *Şerhu'l-Vikâye*** (Leknev 1872-1873, 1883; Delhi 1888, 1889; Kazan 1318; Kahire 1318-1322/1900-1904, Abdülhakîm el-Efgânî'nin *Keşfü'l-hakâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik* adlı eserinin kenarında; Karaçi 1407/1987, *Keşfü'l-hakâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik* adlı eserin kenarında). Müellifin lakabıyla özdeşleşip *Sadrü's-şerîa* olarak da anılan bu eser, dedesi Burhânüşşerîa Mahmûd'un kendisi için kaleme aldığı ve Hanefî mezhebinde dört muteber fıkıh metninden biri kabul edilen *Vikâyetü'r-rivâye*'nin en meşhur şerhidir. Sadrüşşerîa daha önce *en-Nukâye* adıyla ihtisar ettiği bu eseri oğlu Mahmûd'un isteği üzerine şerhetmeye başlamış, ancak onun vefatından sonra Safer 743'te (Temmuz 1342) tamamlayabilmiştir. Medreselerde okutulan temel eserlerden biri haline gelen şerh üzerine pek çok hâşiye, ta'lik ve risâle yazılmıştır. Başlıca hâşiyeleri arasında Hayâlî, Kara Sînan, Niksârî, Yâkub Paşa, Ahîzâde Yûsuf Efendi (*Zâhiretü'l-ʿuqbâ fi şerhi Sadri's-şer'ati'l-ʿuzmâ*, Kalküta 1245; Leknev 1873, 1882, 1304; Kanpûr 1878), Fenârî Hasan Çelebi, Hüsâm Çelebi, Amasyalı Hatibzâde

Muhyiddin Mehmed Karabâğî, Kutbüddin Merzifonî, Hâfız-ı Acem, Hafid et-Teftâzânî (*el-Hidâye li-tzâhi mâ fi Şerhi'l-Vikâye*), İsmâüddin el-İsferâyînî, Birgivî, Şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Şemseddin, Hasan Kâfî Akhisârî, Kara Kemal el-Karamânî, Abdülhay el-Leknevî (*ʿUmdetü'r-rîʿâye fi halli Şerhi'l-Vikâye*, Leknev, ts.; Delhi 1916; Kûittah [Quetta] 1986; *es-Sîʿâye fi keşfi mâ fi Şerhi'l-Vikâye*, Lahor 1976, 1987) ve Salâh Muhammed Ebû'l-Hâcc'ın (*Muntehe'n-nikâye ʿalâ Şerhi'l-Vikâye*, Amman 2006) çalışmaları sayılabilir. **3. *en-Nukâye muhtaşarü'l-Vikâye*** (Kazan 1260, 1290, 1902; Petersburg 1895; Kalküta 1274, 1858; Leknev 1873, 1888, 1889; Kahire 1318; Beyrut 2005, Necmeddin Muhammed ed-Derekânî'nin *İhtisârü'r-rivâye* adlı şerhiyle birlikte). Müellifin dedesi Burhânüşşerîa'nın *Vikâyetü'r-rivâye* adlı eserinin ihtisarı olup *Muhtaşarü'l-Vikâye* olarak da tanınır. Aslından daha meşhur olan bu esere Celâeddin Mahmûd b. Ebû Bekir es-Semerkandî, Nizâmüddin el-Bircendî, Abdülvacid b. Muhammed el-Kütahyevî es-Seyrâmî (*el-İhtiyârât*), Takıyyüddin eş-Şümunnî (*Kemâlü'd-dirâye fi şerhi'n-Nukâye*), Musannifek İbn Kutluboğa, Mahmûd b. İlyâs er-Rûmî, Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed el-Aynî, Abdurrahman-ı Câmî, Mahmûd b. Ahmed el-Emsâfî el-Ayntâbî (*el-Kifâye fi tavzihi'n-Nukâye*), Ebû'l-Mekârim b. Abdullah b. Muhammed es-Sabbâgî, Kuhistânî (*Câmî'u'r-rumûz fi şerhi'n-Nukâye*, Kalküta 1858; İstanbul 1289, 1291/1874, 1299; Kazan 1880, 1890, 1902-1903; Leknev 1874, 1291, 1298), Ali el-Kârî (*Fethu bâbi'l-inâye bi-şerhi'n-Nukâye*, Kazan 1320, 1328; Delhi 1351; nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep 1967; nşr. Muhammed Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm, Beyrut 1418/1997) gibi âlimler şerh yazmıştır. Muhammed b. Hasan el-Kevâkibî tarafından *el-Ferâ'idü's-seniyye* adıyla nazma çekilen (İstanbul 1329) ve *el-Fevâ'idü's-semiyye* ismiyle şerhedilen eser Muhammed Salâh tarafından Kazan Türkçesi'ne çevrilerek *Tercüme-i Muhtasarü'l-Vikâye* adıyla ve Arap alfabesiyle basılmıştır (Kazan 1887). **4-5. *Ta'dilü'l-ʿulûm* ve *Şerhu Ta'dilü'l-ʿulûm***. Müellif önce mantık, kelâm ve astronomi ilimlerini kapsayan ansiklopedik bir metin yazmış, ardından bunu şerhetmiştir. Nüshalarının birinin sonundaki kayda göre (Murad Molla Ktp., nr. 1333, vr. 200^b) metin 20 Safer 742'de (5 Ağustos 1341) Buhara'da tamamlanmıştır. Müstakil nüshası bilinmeyen metnin mevcut yazmaları müellifin en son eseri olan, 6 Rebiülâhîr 747-

de (27 Temmuz 1346) Buhara'da bitirdiği şerh ile birlikte günümüze kadar gelmiştir. Eser müellifin mantık, kelâm ve astronomi alanlarındaki mevcut anlayışlara eleştirilerini ve kişisel görüşlerini içerir. Sadrüşşerîa'nın, mukaddimede mantık ve kelâm ilimlerini ele alıp bu ilimlerde düzeltmeler yaptıktan sonra diğer akfî ve nakfî ilimleri incelemeyi düşündüğünü belirtmesinden eserin tamamlanmamış olduğu anlaşılmaktadır. Taşköprizâde, Sadrüşşerîa'nın bu eserinde öncekilerin ve sonrakilerin halletmekten âciz kaldıkları birçok meseleyi açıkladığını, mantık bölümünde eski mantıkçıların açmaza düştüğünü birçok kapalı konuyu açıklığa kavuşturduğunu söyleyerek mantık ilminde son noktaya ulaşmak isteyen kimselere bu bölümü okumalarını tavsiye eder (*Miftâhu's-sa'ade*, I, 303; II, 182, 191). Müellif de eserinin girişinde mantık bölümünü benzer ifadelerle över. Astronomi bölümünde Batlamyus astronomisini islah etmeyi hedefleyen XIII. yüzyıl revizyonist Merâğa okulundan etkilenildiği ve bu astronomi geleneğini yeniden gözden geçirdiği görülmektedir. Türkiye kütüphanelerinde kırktan fazla yazma nüshası tesbit edilen eserin nüshalarının bir kısmı bir veya iki bölüm içermektedir. Kâtib Çelebi'nin, eseri mantık ve kelâm bölümlerinden ibaret olmak üzere iki kısım olarak göstermesi (*Kesfû'z-zunûn*, I, 419) muhtemelen eksik bir nüshasını görmesinden kaynaklanmıştır (tam nüshalar: Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1350, Antalya-Tekelioğlu, nr. 798, Ayasofya, nr. 2198, Hamidiye, nr. 721, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1131; Murad Molla Ktp., nr. 1332, 1334; Râgıb Paşa Ktp., nr. 724, 725; eksik nüshalar: Murad Molla Ktp., nr. 1333 [mantık ve kelâm]; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2199 [kelâm ve astronomi], Damed İbrâhim Paşa, nr. 1150 [mantık ve astronomi], Süleymaniye, nr. 749, Lâleli, nr. 2166, Şehid Ali Paşa, nr. 1644 [kelâm], Carullah Efendi, nr. 1455, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1280 [astronomi]). Ahmed Sâlim Dellâl, metnin astronomiyle ilgili kısmının tenkitli neşrini İngilizce tercümesi ve metnin sonuna eklediği notlarla birlikte önce doktora tezi olarak hazırlamış, ardından yayımlamış (*An Islamic Response to Greek Astronomy: Kitâb Ta'dil Hay'at al-Aflâk of Şadr al-Shar'ah*, Leiden 1995) ve ileride eserin şerhiyle birlikte tamamını neşretmeyi düşündüğünü belirtmiştir. Şeyh-zâde Abdürrahim Efendi, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye mezhepleri arasında tartışmalı olan konuları ele aldığı *Nazmü'l-ferâ'id ve cem'u'l-fevâ'id* adlı eserinde (Kahire

1323/1905) *Ta'dilü'l-'ulûm*'dan büyük ölçüde faydalanmıştır. Mahmut Ay *Ta'dilü'l-'ulûm*'un kelâm bölümünü esas alarak Sadrüşşerîa'nın varlık anlayışı üzerine bir çalışma yapmıştır (bk. bibl.). 6. *el-Vişâh fi zabti me'âkidi'l-Miftâh* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4479; Kütahya Vahîd Paşa İl Halk Ktp., nr. 2804; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Konya İl Halk Ktp., nr. 4974). Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*'de (*et-Tavzih*, I, 219) *Kitâbü'l-Vişâh* adıyla atıfta bulunduğu bu eseri Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* ve Fahreddin er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-icâz* adlı eserlerinde yer alan konuları özetleyip bunlara bazı ilâveler yapmak suretiyle meydana getirmiştir. Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed el-Aynî esere *Hallü'l-Vişâh fi zabti me'âkidi'l-Miftâh* adıyla bir şerh yazmıştır (Adana İl Halk Ktp., nr. 832; Princeton Üniversitesi Ktp., Garrett Collection, nr. 553). 7. *Ta'likât 'ale'l-Miftâh* (*Ecübetü't-tirâzâtin zükiret fi't-Telhiş ve'l-İzâh 'alâ şâhibi'l-Miftâh*, Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 805). Hatîb el-Kazvî'nin *Telhişü'l-Miftâh* ve *el-İzâh*'ında Sekkâkî'ye yönelttiği itirazlara cevap olarak yazılan bu kitap Rebîülevvel 745'te (Ağustos 1344) Buhara'da tamamlanmıştır. 8. *Risâle fi 'ilmi'l-'arûz*. Aruz bahirlerine dair beş beyitlik Arapça bir manzume olup kataloglarda *Risâle fi uşûli buhûri's-sittete 'aşer, Ebyât fi esmâ'i'l-buhûr, Buhûrû'l-uşûl, Risâle der Uşûl-i Buhûr* ve *el-'Arûz* gibi adlarla anılmakta ve yazma nüshalarında genellikle anonim bir şerhiyle birlikte yer almaktadır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4795, vr. 374^a, Beşir Ağa, nr. 656, Kılıç Ali Paşa, nr. 1031, Lâleli, nr. 706, 1007, Reşid Efendi, nr. 987, Şehid Ali Paşa, nr. 1007; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., nr. 416, vr. 63^a-65^b; Saraybosna Gazi Hüseyin Bey Ktp., nr. 1171, 1592, 2418, 5772). Bu manzumenin Hâfız Mahmûd el-Vârdârî tarafından yapılan *Risâletü't-takfîf* adlı bir şerhi daha vardır (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1031, 39^b-40^a vr. sayfa kenarında). Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Reşid Efendi, nr. 987, vr. 6^a) nüshanın devamında yer alan *Fennü'l-erâcîf ve'l-'ilelî'l-müstâ'mele fi 'ilmi'l-'arûz* adlı Farsça manzume de Sadrüşşerîa'ya ait olmalıdır. Yine aynı nüshada (vr. 10^a-b) Sadrüşşerîa'ya nisbet edilen *Der Teşârif-i 'İlel-i Müfrede ve Mürekkebe der 'İlm-i 'Arûz* adlı on iki beyitlik Farsça bir başka manzume bulunmaktadır. 9. *Risâletü te'vîli kışşati Yûsuf* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1980, vr. 94^b-104^a). Yûsuf kıssasının edebî ve tasavvufî bir üslûpla anlatıldığı Farsça bir metindir.

Eserde bazıları Arapça olmak üzere birçok şiire yer verilmiştir. 10. *Şerhu'l-Fuşûlî'l-hamsîn*. İbn Mu'tî ez-Zevâvî'nin nahve dair eserinin şerhidir. Kâtib Çelebi, Sadrüşşerîa'nın bu şerhi oğlu Mahmûd için yazdığını belirtir (*Kesfû'z-zunûn*, II, 1270).

Başında yer alan *el-Ehâdîşü'l-erba'ân li'l-imâmî'l-fâzıl şâhibi't-Tavzih şerhi't-Tenkih* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2057) şeklindeki kayda istinaden Sadrüşşerîa'ya nisbet edildiği anlaşılan kırk hadis şerhi (*Erba'üne hadîşen ve şerhuhâ*) ona ait olamaz (krş. Brockelmann, *GAL*, II, 214; *Suppl.*, II, 301). Zira Sadrüşşerîa'nın üslûp ve eser telif tarzıyla uyuşmayan bu eserin içinde ayrıca İbn Hişâm en-Nahvî'nin 756'da (1355) yazdığı *Muğni'l-Iebîb*'inden ve bu esere İbnü'd-Demâmî'nin (ö. 827/1424) tarafından yapılan şerhten iktibaslar bulunmaktadır (vr. 8^b-9^a). Kimliği tesbit edilemeyen müellif *et-Tavzihu'l-muşahhah 'ale't-Tenkihü'l-münakkah* adlı eserine referans yapmaktadır (vr. 13^b). Yine kataloglarda *Erba'üne hadîş* ismiyle Sadrüşşerîa'ya izâfe edilen bir başka eser de (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2672, vr. 9^b-24^b) mukaddimesinde verilen bilgilerden anlaşılabileceği üzere Sadrüşşerîa Burhânülsîlâm Mahmûd b. Muzaffer b. Mahmûd en-Nisâbü'rî'nin şûrût ilmine dair *el-Erba'üne'l-müste'tâbe* adlı eseridir ve Kefevî ile müteakip kaynakların *eş-Şürût ve'l-mehâdir* adıyla Sadrüşşerîa'ya nisbet ettikleri eserle aynı olmalıdır. Brockelmann'ın (*GAL*, II, 214) *el-Havâşî ve'n-nikât ve'l-fevâ'idü'l-muharrerât 'alâ Muhtaşarı'l-me'ânî* adıyla Sadrüşşerîa'ya nisbet ettiği eser (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 5998) *Teftâzânî'nin Muhtaşarı'l-me'ânî*'sinin hâşiyesi olup İbn Kâsim el-Abbâdî'ye aittir. Sadrüşşerîa'ya ayrıca *Fi 'ilmi's-şarî ve Fetâvâ Mâverâ'ünnehr* adlı eserler izâfe edilmektedir (*GAL*, II, 214; *Suppl.*, II, 301). Bazı kaynaklarda ona *el-Mukaddemâtü'l-erba'a* adlı bir eser nisbet edilmişse de bu müstakil bir kitap olmayıp *et-Tavzih*'te yer alan ve üzerine birçok hâşiyeye yazılan kısımdan ibarettir. Ömer Aydın, *Sadrüşşerîa es-Sânî'ye Göre İnsan Hürriyeti ve Fiilleri* adıyla bir doktora tezi (1996, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Süleyman Tuğral *Sadrüşşerîa'da İyilik ve Kötülük Problemi* (1995, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Mehmet Erel *Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd Hayatı ve Fıkah Usûlündeki Yeri* (2001, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) isimleriyle birer yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şemseddin Ahmed b. Ubeydullah el-Mahbûbî, *Kitâbü'l-Furûk*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 207, vr. 1^b, 75^a; Ebû Abdullah Tâcüşşerîa Ömer b. Sad-rüşşerîa, *Nihâyetü'l-kifâye li-dirâyeti'l-Hidâye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 826, vr. 1^b, 140^b, 244^b, 259^a, 285^a; Sadrüşşerîa, *Ta'dî-lü'l-ûlûm*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1350, vr. 1^b, 69^b, 85^a, 98^b, 130^b, 133^a, 138^b, 141^a, 157^b, 159^a; a.mlf., *et-Tavzîh* (nşr. M. Adnân Der-vîş), Beyrut 1419/1998, I, 19, 219, 339; a.mlf., *An Islamic Response to Greek Astronomy* (ed. Ahmad S. Dallal), Leiden 1995; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Rabat 1417/1997, III, 24; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XXII, 345-346; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mu'cîyye*, II, 490; IV, 369, 404; Teftâzânî, *et-Telvîh* (nşr. M. Adnân Der-vîş), Beyrut 1419/1998, I, 15, 25-26, 411; Firûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye fi tabakâtü'l-Hanefiyye*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 671, vr. 73^b-74^a; Muhammed Pârsâ, "Nesebû Şadrî's-şerî'a" "Ubeydillâh el-Mahbûbî el-Enşârî el-Buhârî" (nşr. Yahyâ Mahmûd İbn Cüneyd), *ed-Dir'iyye*, V/18-19, Riyad 1423/2002, s. 135-170; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî* (nşr. Seyyid Mahmûd Ho-rasânî), Meşhed 1340 hş., II, 343-344, 379-380; a.e. (nşr. Mahmûd Ferruh), Meşhed 1339 hş., III, 17-18, 42, 52, 73; İbn Kutubûğa, *Tâcû't-terâcim fi men şannefe mine'l-Hanefiyye* (nşr. İbrâhîm Sâlih), Beyrut 1412/1992, s. 29; Devletşah, *Tezki-re*, s. 161-163; Hândmîr, *Ĥabîbû's-siyer*, III, 367, 384; Kuhistânî, *Câmi'u'r-rumûz*, İstanbul 1291, I, 9-10; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 60-61, 214, 303; II, 182, 191-192, 267, 282; a.mlf., *eş-Şekâ'ik*, s. 104-105, 150, ayrıca bk. İndeks; Mah-mûd b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-aḥ-yâr*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 690, vr. 213^{a-b}, 233^b, 257^{a-b}, 276^b-279^a; Kadızâde Ahmed Şemseddin, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Vikâye*, Süleyma-niye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 847, vr. 32^a; Temî-mî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 376; IV, 416, 429-430; Kinalızâde Ali, *Tabakâtü'l-Hanefiyye* (nşr. Süfyan b. Âiş b. Muhammed - Firâs b. Halîl Meş-'al), Amman 1425/2003, s. 259-260, 266-267; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-înâye* (nşr. M. Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm), Beyrut 1418/1997, I, 34; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, bk. İndeks; *Kesfû'z-zu-nûn*, I, 109, 419, 481, 496-499; II, 1047, 1257, 1270, 1971, 2011, 2020, 2022-2024; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 25, 108-112, 199, 207; M. M. er-Remzî, *Telîku'l-aḥbâr ve telkiḥu'l-âşâr fi vekâ'i'i Kâzân ve Bulḡâr ve mülûki't-Tatâr* (nşr. İbrâhîm Şemseddin), Beyrut 1423/2002, I, 329-330; M. Seyyid Bey, *Usûl-i Fikih: Medhal*, İstanbul 1335, s. 56-59; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1199-1200; Brockelmann, *GAL*, II, 213-214; *Suppl.*, II, 300-301; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 649-650, 787; II, 406; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, VI, 246; Ahmed Dallal, "Sadr al-Shari'ah", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures* (ed. H. Selin), Dordrecht 1997, s. 874; Mahmut Ay, *Sad-rüşşerî'a'da Varlık: Ta'dîlû'l-ûlûm Temelinde Kelam-Fıkıh Karşılaşması*, Ankara 2006; Hay-rettin Yılmaz, "Ubeydullah bin Mes'ûd Sadruş-şerîa, Hayatı, Eserleri ve Ta'dîlû'l-keâm Adlı Eserinin Muhtevası", *TDA*, XCV (1995), s. 204-217; Ömer Aydın, "Türk Kelâm Bilgini Sadru's-şerîa es-Sânî", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Erzurum 1995, s. 181-196; a.mlf., "Sadr al-Shari'ah al-Thani: An Ignored Theologian (Mutakallim)", *HI*, XXIX/3 (2006), s. 15-20.  SÜKRÜ ÖZEN

SADÛK

(الصدق)

Râvinin
genellikle güvenilir olduğunu
ifade eden terim.

Sözlükte "doğru söylemek" anlamında-ki sıdk kökünden türeyen ve "son derece doğru sözlü kimse" mânasına gelen sa-dûk kelimesi hadis terimi olarak râvinin genellikle güvenilir, bazan da zayıf oldu-ğunu ifade eder. Zehebî ve Zeynüddin el-İrâkî'ye göre ta'dîlin üçüncü, Şemseddin es-Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bu-lunan râviler hakkında kullanılır. III. (IX.) yüzyılın muhaddislerinden Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtîm er-Râzî gibi âlimler, bazı râvileri sa-dûk diye niteledikten sonra rivayetlerinin haram-helâl konularında delil olarak kul-lanılabilirliğini söylemişlerdir. Ebû'l-Ha-san el-İcî' ve İbn Şâhin gibi güvenilir râvi-ler (sikât) hakkında eser telif eden âlimler de sadûk diye nitelenen râvileri eserlerine almışlardır. Zehebî, İbn Hacer el-Askalânî ve Ali el-Kârî gibi hadis âlimleri ise hakla-rında sadûk lafzı kullanılan râvilerin sika râvilere göre zabtı biraz zayıf olsa da bu kusurun onların güvenilirliğini zedeleme-yeceğini belirtmişlerdir.

İbn Ebû Hâtîm'in, "Sadûk olan râvi ge-nellikle hata yapıyorsa tergîb-terhîb, züh'd ve edep konularındaki rivayetleri yazılır, fa-kat haram-helâl konularında delil olarak kullanılmaz" demesi, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a er-Râzî ve Ebû Hâtîm er-Râzî gibi âlimlerin bu terimi gevşekliği yüzünden rivayeti delil olmayan, ancak zabtı araştı-rılmak üzere rivayeti yazılabilen râvilere da-ir bahislerde ele alması sadûk teriminin zayıf râviler hakkında da kullanıldığını gös-termektedir. Bu kanaatte olan İbnü's-Sa-lâh eş-Şehrezûrî, Nevevî, Zeynüddin el-İrâ-kî, Şemseddin es-Sehâvî ve Süyûtî gibi âlimlere göre sadûk lafzı zabtı zayıf râvi-ler hakkında kullanıldığından râvinin zabtı araştırılmadan rivayetleri delil olarak kul-lanılmamalıdır.

Sadûk denen bir râvinin rivayeti sika râ-vilerin rivayetine aykırı değilse hasen, ri-vayetini destekleyici mütâbî' ve şahid bu-lunursa sahih li-gayrihî olarak kabul edil-mektedir. Ancak sadûk râvinin hadisi hak-kında hasen veya sahih li-gayrihî hükmü-nün verilebilmesi için o râvinin zabtı araş-tırılıp çok zayıf olmadığı tesbit edilmelidir.

Zira sadûk lafzı genellikle güvenilir râviler, bazan zayıf râviler hakkında kullanıldığı gi-bi bid'at sahibi olsa da yalancı olmayan ve bid'ata davet etmeyen râviler hakkında da "sadûk lâkinnehû mübtedî" şeklinde kul-lanılmaktadır. Râvinin sadûk olmakla bir-likte zabtındaki bazı zayıflıkları veya za-man içindeki olumsuz yanlarını göstermek üzere "sadûkun lehû evhâm (sadûkun ye-him), sadûkun seyyiü'l-hıfz, sadûkun yuh-tı', sadûkun tegayyere bi-eharetin" gibi tabirler kullanılmış, genellikle ta'dîlin be-şinci mertebesinde olduğu kabul edilen bu râvilerin sadûk mertebesinde uzak olma-dıklarını belirtmek için de "mahallühû es-sıdk" ve "ile's-sıdkı mâ hüve" ifadeleri ter-cih edilmiştir (*DİA*, VII, 398). Hadis rivaye-tine ehliyet için gerekli diğer şartları taşı-maları durumunda bu râvilerin rivayetleri kabul edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "şdk" md.; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 6, 7, 10; II, 37; İbnü's-Salâh, *ʿUlûmü'l-ḥadîs*, s. 122-123; Şemseddin es-Se-hâvî, *Fethu'l-muḡîs*, Beyrut 1403/1983, I, 364-367; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Ab-düllatif), Medine 1392/1972, I, 343; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker* (nşr. M. Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm), Beyrut, ts. (*Dârü'l-Erkam*), s. 336; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-ḥa-şîs*, Kahire 1377/1958, s. 106; Nüreddin İtr, *Men-hecû'n-naḥd fi ʿulûmi'l-ḥadîs*, Dimaşk 1401/1981, s. 111; Ahmet Yücel, *Hadis İlmünde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul 1988, s. 151-162; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sö-z-lüḡü*, İstanbul 2006, s. 265-266; Ahmed M. Nûr Seyf, "Delâletü'n-naẓar ve'l-i'tibâr 'inde'l-mu-ḥaddîşin fi merâtibi'l-cerh ve't-ta'dîl", *Mecelle-tü'l-Baḡşî'l-ilmî ve't-türâşî'l-İslâmî*, II, Mekke 1399, s. 59-61; Abdülazîz b. Sa'd et-Tuhayfî, "De-recetü ḥadîsi's-sadûk ve men fi mertebetih", *Mecelle-tü'l-Buḥûşî'l-İslâmîyye*, sy. 47, Riyad 1416-1417, s. 187, 191; Emin Aşıkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", *DİA*, VII, 398.  AHMET YÜCEL

SADÛKİLİK

İsrailoğulları tarihinde
ikinci mâbed dönemi
olarak bilinen devirde ortaya çıkan
üç büyük yahudi mezhebinden biri
(bk. YAHUDİLİK).

SÂDULLAH AĞA

(bk. HACI SÂDULLAH AĞA).

SÂDULLAH ENVERİ

(bk. ENVERİ, Sâdullah).